

Az idő partján

Egy hadifogolynapló narratív
pszichológiai elemzése

KUNT GERGELY

„1945 július 15. Vasárnap. 8 óra. Árfolyam hírek; e füzet vételára volt egy napi kenyér adagom vagyis 50 dkg. kenyér, egy kis darab szappant vettem 20 dkg. kenyérért. [...] – Bizony úgy gondoltam ha kis noteszom tele lesz akkor már otthon leszek. Gyönyörű nyári napsütésben írok, és gondolok az otthoni paradés vasárnapokra!...” Egy több „kötetből” álló 1945 májusától augusztus végéig vezetett hadifogolynapló egyik füzetének első bejegyzése kezdődik ezekkel a mondatokkal. A legalapvetőbb élelmiszer különös értékévé válik ezekben az ínséges időkben, olyannyira, hogy általános cserekereskedelmi ellentételként funkcionál, hiszen szappan is beszerezhető érte. Elgondolkodtató, hogy valaki válságos, szűkös helyzetben, amikor az éhezés nem ritka, hajlandó a papírt a napi élelmi-szerszükséglet elé helyezni, s ilyen áldozatot hozni annak érdekében, hogy a naplóját tovább írhasa. Jelen tanulmány fókuszában ezzel összefüggésben az a kérdés áll, hogy mi lehetett az oka annak, hogy valaki egynapi kenyéradagjáról is hajlandó volt lemondani a diarium alapanyagául szolgáló papírért?¹

A Budapest Főváros Levéltárában² található napló első része csupán néhány bejegyzést tartalmaz, s szorosan összefügg azazal a körülménnyel, hogy a Köröstarcsán gazdálkodó nagybirtokos szerzőt behívják katonának. E bejegyzések, melyek 1944

1 A tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségéért külön köszönettel tartozom Vas József Pálnak és László Jánosnak.

2 A napló kutatásához a hozzátartozók csak a teljes anonimitás fenntartásával járultak hozzá, így a tanulmányban monogramot sem használlok. Az idézetek a levéltár állományában található napló gépelt változatából származnak.

őszén keletkeztek, rendkívül rövidек és töredékesek: „Szept. 25. Első akna lövések H.Vásárhelyre. Kihúztattak.; Szept. 26. reggel a második támadás.” Ezt követően a szerző két hónapig nem vezette naplóját, majd novemberben, amikor menekülő családjával újra összetalálkozott, visszamenőleg vetette papírra a bevonulásától számított időszak legfontosabb eseményeit. Ezek a naplótöredékek azonban egyik esetben sem tükröznek rendszeres naplóróli tevékenységet. Így az elemzés középontjában az 1945 májusától majd négy hónapig vezetett napló áll, amelyet kezdetben szabadon, később amerikai fogságban még családja körében, majd az orosz hadifogságban már csak egyedül írt.

A fentebb említett forrást vizsgáló tanulmány két részre tagolódik. Az első fejezetben a kútfő struktúráját szándékozom feltárni, szoros összefüggésben azzal a kérdéssel, hogy a naplóróli tevékenység aktivitásának változásai, a bejegyzésekben előforduló eltérő idősíkok alkalmazása mögött milyen mozgatórugó húzódik meg, egyzersmind a szöveg legelemibb alkotórészét képező szavakat is boncolgatom. A második részben az egyes idősíkokhoz kötődően elsősorban az orosz rabság ideje alatt alkotott narratívákat vizsgálom, arra a kérdésre keresve a választ, milyen pszichés tényezőkkel állhatott összefüggésben, hogy ekkor is kitartott naplója vezetésénél.

I. A megszelídített idő

Philippe Lejeune francia irodalomtörténész szerint a napló az idővel kötött misztikus szövetség, amelynek lényege az időhöz fűződő kapcsolat³. Jelen fejezetben a hadifogolynaplót ebből a hazai kutatások által elhanyagolt aspektusból szándékozom feltérképezni, a forrás időkezelését bemutatni. Az idő tagolását e naplóróli esetében öt tényező szabja meg. Ebből négy konkrét körülmény: így a *vallási* ünnepek mellett az idő *privát* tagolásánál a családtagok név- és születésnapjai, amelyekről minden esetben megemlékezik; harmadrészt a *nemzeti* ünnepekre is kitér röviden. E napló esetében az egyes *eseményekhez* (a hadba vonulás vagy a családtól való elszakadás napjához) kötődő dátumokról beszélhetünk, ám ezek az előbb említettekkel ellentétben nem statikusak, mivel egy idő után a szerző már nem tesz róluk említést.⁴ Az idő *relatív* strukturálása is tetten érhető, viszonylagossága abból adódik, hogy a szerző ezeket tetszése szerint nyújtja el vagy helyezi át. Ha a tanulmány kezdő idézetének utolsó előtti mondatát jobban szemügyre vesszük, ott is megtalálható ez: „... ha kis noteszom tele lesz akkor már otthon leszek.” *Az akkor* szócska a két esemény – a naplófüzet betelése és a hazaérkezés – között jelöl konkrét kapcsolatot, mely két dolog a szerző számára kölcsönösen feltételezi egy-

3 Lejeune, Philippe: A napló mint „antifikció” In: Mekis D. János – Z. Varga Zoltán: *Írott és olvasott identitás. Az önéletrajzi műfajok kontextusai.* L'Harmattan – Pécsi Tudományegyetem Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék,

Budapest, 2008. 13–25. old.

4 Az orosz fogság ideje alatta papírra vetett egyes bejegyzéseknél kettős időszámítást használ, a pontos időt egyrészt helyi, másrészt a hazai időszámítás szerint is megadja.

mást. A napló írása és az új füzet megkezdése az időnek egyfajta tagolását adja, mértékegységként funkcionál, így kreálva egy belátható, kézzel fogható időintervallumot. Másrészt a kilátástalan jövő kontrollálását is elősegíti, így hozva a várva várt szabadulást érezhető, beszámítható, kézzelfogható közelségbe. Az idő ilyen jellegű relatív tagolásának funkciójáról a későbbiekben még bővebben lesz szó, melynek középpontjában minden esetben a hazatérés áll.

A négy hónapon át vezetett naplóban⁵ az idő kezelése szakaszonként, néha még naponként is eltérő. Rövid és valós jelentéssel bíró pontos áttekintést adni a forrásról hagyományos narratív szövegalkotással szinte lehetetlen. Ezért a teljes áttekintés végett az egyes bejegyzések hosszát és az abban előforduló időperspektívákat (múlt, jelen, jövő) egy diagramon ábrázolva igyekszem a napló teljes egészéről átfogó képet adni. Az első három 1944-es bejegyzés illusztrálásától eltekintettem, hiszen ekkor még a szerző nem folytatott rendszeres naplóróli tevékenységet, így azon feljegyzéseit nem követték újak, ezért a diagram kezdődátuma május első napja.

A forrásban három időkezelési technika különíthető el élesen. Az egyes napi be-

jegyzések olykor tartalmaznak megemlékezést néhány nappal korábbi eseményekre vonatkozóan is. Annak ellenére, hogy a szerző múlt időben fogalmaz, a diagram készítésekor ezeket mégis a tágabban értelmezett jelenhez soroltam. Így a *jelen* fogalma kitágult, hiszen minden olyan múlt idejű írást idesoroltam, amely a napló rendszeres vezetését követően történt. Ennek megfelelően a múlt jelentése valójában inkább a *régmúlt*tal jelölhető, ide azonban csak azokat a bejegyzés-töredékeket vettem fel, amelyek a napló megkezdését megelőzően történtek. A harmadik kategória a korábbiaknál jóval komplexebb. Így ide a *jövőre* vonatkozó terveket, a gazdálkodásra, életvezetésre vonatkozó tanácsokat tartalmazó szövegrészeket számítottam. Illetve azokat az összefüggő részeket,⁶ ahol a szerző kifejezetten a hozzátartozóival való *fiktív kommunikációra* használja fel a naplóírást, leveleket ír számukra, vagy egyes családtagokhoz intéz monológokat.⁷

A diagramon a napi bejegyzések hosszát tekintve kirajzolódik, hogy míg a legkorábbi bejegyzések (május 1–19.) egyenletes napi írói tevékenységet tükröznek, addig a grafikon későbbi papírra vetett részein (július 17–augusztus 18.) kevésbé aktív nap-

5 A vizsgálódás fókuszában a *napló* áll, így csak részben fogok kitérni arra az 1945. július 7-én családjának írt levélre, amelyet nem a napi feljegyzések közé szűrt be, hanem külön papírra mint valódi levelet írt meg.

6 Azokat a szövegrészeket, amelyek a családra vonatkoznak, de bennük a kommunikációra való utalás az igeragozásban nem található meg, nem számítottam ide. Ilyen pl.: Május 31. „Mi van Velünk?”; Június 4.: „Gondolatom rájuk-rájuk fordul. Az én aggodó feleségemre, tele gondnal, kicsi buta szöszke Ilikémre az én rossz okos kis

fiamra és az öreg Mártára ki már érti és tudja hogy Apu után sírni is kell és félni hogy mi lesz Apu nélkül Velük.”

7 Ezek a *naplólevelek* formailag megfelelnek e „műfaj” elvárásainak, azonban nem tekinthetők valós leveleknek, mert nem önálló egységek, hiszen a napi feljegyzések közé ékelődnek be, az egyetlen, már említett esetet leszámítva. A levélnek elsődleges szerepe, hogy kommunikációs eszközként funkcionál, e fiktív leveleknél ez az ismérv nem teljesül.

lóvezetés érhető tetten⁸. A napló keresztmetszetét vizsgálva kitűnik, hogy túlnyomó részét a két szorgalmas írói tevékenység által közrefogott rész teszi ki, az az időszak, amikor a szavak száma mind a korábbi, mind a később keletkezettekhez viszonyítva drasztikusan visszaesik (május 20–július 16.).

Érdeemes azonban a grafikon fentebb vizsgált részeit más léptékben is megközelíteni. Ezt figyelembe véve a napló megkezdésének időpontjától ugyanazon hónap tizenkilencedik napjáig papírra vetett szavak számát jelző diagramrész (május 1–19.) is jóval tagoltabbnak tűnik, amelyet viszont szinte kettévágnak a május első hetének végén, s azt követően egy nappal írt rendkívül szűkszavú bejegyzések (május 7–8.). Majd tíz napon át a papírra vetett szövegekben a szavak száma újra megnövekszik (május 9–19.), de már a hónap elejére jellemző hosszú napi feljegyzésekkel nem találkozunk. Később – május 20. után – hirtelen megrövidülnek a bejegyzések, amelyek a jelen iránti teljes érdektelenséget tükrözik, s csupán az időjárásra, a főbb események félmondatos leírására, s a hazaindulásra vonatkozó kószá hírek papírra vetésére szorítkoznak (május 20–július 16.). Ennek csúcspontja a május 20. és június 3. közötti időszak. Ezen kevés szóból álló, tömör szakaszon belül is az egyik legadat- szegényebb időpont, amikor a naplórót május 29-én elszakítják családjától, s az amerikai fogságból orosz hadifogolytáborba kerül.

A legpasszívabb mélypontot követően valamivel hosszabbá váló bejegyzésekben azután fokozatosan megemlít időben távoli történeteket is, amelyek később mennyiségüket tekintve a jelent tárgyaló napi bejegyzések többszörösét teszik ki (július 17–augusztus 18.). A naplóró legutolsó bejegyzéseiben végül már ismét egyértelműen a jelen felé fordul, s nyoma sincs ekkor már a korábban említett idősíkoknak. Hiszen egyre több olyan egyértelmű jelzéssel találkozunk, amely a hazaindulás bizonyosságát fejezi ki, mely augusztus 26-án végül be is következik. A napló ezzel fejeződik be.

Narratívaalkotás az időkezelés tükrében

A naplórás aktivitásának bemutatását követően ebben a fejezetben az egyes idősíkokhoz kötődő, hosszabb-rövidebb múltbéli és aktuális események papírra vetésénél alkotott narratívákat veszem szemügyre. Legelemibb alkotórészeit: az egyes mondatok szókészletét, a bejegyzések részletességét, a napi események leírását, témaválasztását is vizsgálni kívánom. Kitérve arra a – történettudományi munkákban eddig elhanyagolt – elemzési szempontra is, hogy az író által konstruált szövegben önmaga miképpen jelenik meg: aktív szereplőként, vagy ehelyett az egyes események tehetetlen elszenvedőjeként ábrázolja-e magát; illetve egyáltalán megjeleníti-e önmagát a bejegyzéseiben⁹.

⁸ Az egyes naplófüzetek által átfogott időintervallumok: május 1–május 4.; május 4–május 20.; május 20–június 26.; június 27–július 2.; július 2–július 14.; július

15–augusztus 26.

⁹ Ehmann Bea: *A szöveg mélyén. Pszichológiai tartalomelemzés*. Új Mandátum, Budapest, 2002. 85–92. old., Pólya Tibor: *Identitás az elbeszélésben*.

A május első hetében papírra vetett hosszú bejegyzések még mintegy nyugalmi állapotban születtek; a naplóró magyar hadnagy feleségével és három kisgyermekével¹⁰ egy osztrák kis faluban¹¹ lakott, ahová 1944 végén vagy 1945 elején menekültek. A helységet azonban a világháború befejezése előtt három nappal, május ötödikén el kellett hagyniuk, így a két leg hosszabb ekkori bejegyzés a biztonság elvesztésének szituációjához kapcsolódik. A naplóírás viszonylagos reaktiválódása (május 5–6.) mögött a nyugalmi állapot teljes romba dőlése, elvesztése húzódik meg. Ekkor írja le gyors menekülésüket a később harctérre váló ideiglenes otthonukból, majd másnap a prinzensteini amerikai táborba való megérkezésüket. Az ezt közvetlenül követő két legrövidebb feljegyzés az új környezet negatív tapasztalatainak rövid leírását tartalmazza, majd a szövegek fokozatos meghosszabbodása a kényszerű akklimatizálódással hozható összefüggésbe.

Míg tehát kezdetben a viszonylagos nyugalmi állapotnak,¹² illetve a stresszkeltebb (menekülés-) élménynek bizonyosságául ír hosszabban, addig az amerikai táborban, a rabság idején ez a tendencia már megfordul, a kényszerű tehetetlenséget az egyre rövidebb írások jelölik, ami majd csak

fokozódik az orosz hadifogságba hurcolás időszakában. A hadnagy legkilátástalanabb pillanataiban elfordul a naplóírástól, s a legtragikusabb eseményről, a családjától való kényszerű elválásról csupán néhány szóban emlékezik meg; ezzel magyarázhatók a rendkívül rövid bejegyzések.

A naplóírás *legpasszívabb* (május 20–június 3.) időszakában írt feljegyzések egyikéből sem bontakozik ki koherens történet. Mindegyik néhány felszínesen összetakolt, egyszerű, egymáshoz laza logikai szállal kötődő mondatból épül fel, amelyekre pusztán kijelentések halmazaként tekinthetünk. Pl.: „Május 20. Vasárnap.” Pünkösöd. – „Templom dut. Eső.” – „20-30-ig az idegen állampolgároknak el kell hagyni Németországot. Lengyelország egy részét. Csehországot. Litvániát Magyarországot Amerika szállja meg. Németország egy részében orosz katonaság marad. Rengeteg amerikai katonaság vonul fel Csehország felé. Sok-sok német katona nagy csapatban vonul Passau felé. – Julius 5. vagy 6. hónap hazameneteli hó.” Néhány nappal később: „Május 24. Csütörtök. Szénát nem adott a bürgermeister azzal hogy úgyis vonattal meg hajóval megyünk haza? lovakat le kell adni?? Hideg eső.” Már az orosz hadifogságban: „Junius 3. Vasárnap. Magyar mise.

Szociális identitás és narratív perspektíva. Új Mandátum. Budapest, 2007. 34–44. old., László János: *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába.* Új Mandátum, Budapest, 2005. 105–106., 138–146. old.

¹⁰ A naplóró gyerekei közül a legidősebb Márta 11, Mátyás (Pátyika) 6, míg a legfiatalabb Ilike 4 éves volt 1944-ben.

¹¹ Pontosán nem írja le, hogy hol laktak, csak a

legközelebbi faluról, Schlägelről emlékezik meg.
¹² Esetében kezdetben nyugalmi állapothoz kötődik a naplóírás, így az 1944. november 12-én keletkezett magányos, folytatás nélküli bejegyzés megszületése mögött is ez áll, hiszen (mint ahogy azt már említettem) ekkor találkozott családjával, s ez sarkallta egy bevonulását követő korszakra vonatkozó visszatekintésre.

Az embereink a 21 századba lettek beosztva 100 gépkocsi vezetőt elvittek. – Beosztottak a II. beteg csoportba. Az orosz orvos helyben hagyta. – Ismét érkeztek nagyobb csoportok.” Az erősen töredezett bejegyzések egységesek abból a szempontból, hogy saját tevékenységéről semmiféle hírt nem ad, csupán a külvilág eseményeiről emlékezik meg, teljes mértékben hiányzik belőlük a naplóíró cselekvő személye. Amikor önmaga is feltűnik, akkor viszont mint az események tehetetlen elviselője, elszenvedője jelenik meg; pl.: „Beosztottak a II. beteg csoportba.” Deprimált hangulatát az igék ragozási módja is alátámasztja. Első olvasásra úgy tűnhet, hogy a családja miatt használ többes szám első személyt, ám ez a ragozás azután is megmarad, hogy hozzátartozóitól elszakították. Sokkal inkább tehát arra utal, hogy ekkorra már beolvadva a foglyok közösségébe, egyre jobban elszemélytelenedik. Az individuális tevékenységeket jelölő, első szám első személyű raggal ellátott, cselekvést kifejező igék szinte teljesen eltűnnek, az egész kétheti feljegyzéssorozatban csupán három van belőlük, ebből az első kettő egy ugyanazon napi beírásban szerepel: *reménykedem, vágyódom, hiszem*. Ám egy sem valós cselekvést, hanem mindhárom mentális tevékenységet jelölő ige. E kétheti részből hiányoznak az összetett mondatok, a hadifogoly a lehető legegyszerűbb nyelvi készlettel dolgozik, mintha maga a naplóírás is külön megerőltetés lenne számára. A családtól való elszakítás napján például ezt olvassuk: „Május 29. Kedd Indulás a táborból!! előbb egy német táborba onnan tovább autókon az útról az árkon keresztül a szántón szaladtunk. Nem bo-

rult fel, két ember kiesett. Éjjel a mezőn aludtunk.” Annak érdekében, hogy a cselekvés lehetőségétől való megfosztottság írásban való lecsapódása jobban érzékelhető legyen, érdemes olyan példákra utalni, amelyekben a leghalványabb nyoma sincsen a fent látható nyelvi sivárságnak, s ami ennél jóval fontosabb: a naplóírás kezdeti *aktív* korszakában leírt hosszabb bejegyzések mindegyikében a szöveg létrehozója koherens teljes történetet vagy részletes beszámolót alkot. A passzivitást tükröző rövid bejegyzésekkel ellentétben a hadifogoly a lábjegyzetben idézett szövegében még mint cselekvő, aktív, családjáról gondoskodó személyt jeleníti meg önmagát, aki kellően életrevaló ahhoz, hogy a kisebb-nagyobb problémákkal megküzdjön, így erősítve meg önértékelését. Az eseményt összefüggő koherens történetként veti papírra, amely mind stílusában, mind szerkesztettségében eltér az arasznyi bejegyzésektől. Néhány nappal később például a még le nem jegyzett híreket gyűjti csokorba, vagy mint gazdálkodó figyelmeztet meg, miképpen végzik a helyiek mezőgazdasági munkáikat. A rövid bejegyzésekkel ellentétben ekkor gyakran alkot összetett s többszörösen összetett mondatokat, jóval kevesebb a szóismétlés, színes kifejezésekkel tűzdelt írását.

Az egyes napi bejegyzések tematikája is változatosabb a naplóírás elhanyagolását megelőző első három hétben, s nem kizárólag a kósza hírekre és a napi időjárásra koncentrál. Ha kifejezetten a hírek leírására összpontosítjuk figyelmünket, feltűnik, hogy itt is éles különbség figyelhető meg a két bejegyzéstípus között. Míg a teljes sze-

mélytelenséget tükröző esetekben mindig csak az új információk pusztá papírra vetéséről van szó, addig a hosszabb bejegyzésekben többször van visszacsatolás arra vonatkozólag, hogy miképpen hat a naplóróra az új hír; pl.: „Május 16... A faluból felvételezők hozták azt a hírt, hogy 11 napig útzárlat lesz amerikai csapatok felvonulása miatt 25-én jár le az út használati tilalom tehát addig hiába is reménykedünk nem lesz hazatérés.” Aktivitását, a külvilág történései iránti érdeklődését a későbbi napokban is megtartja, s jól láthatóan ekkor még kedvét leli abban, hogy családja társaságában olyan nyelvi konstrukciókat vessen papírra, amelyekkel részletesen lefesti a tábor kezdetben érdekesnek tűnő minden napjait: „Május 12. Szombat ... Az apróságok az időjárás szerint kint vagy napozóban az előttük folyó kis erceskébe tapickolnak hidat építenek és malmot vizimalmot csinálnak vagy pedig irtózatos sáros cipőben rémes piszkos dolgokat hordanak be, egy szál alig használt cigarettapapírtól kezdve a patkó vasig, acélsisaktól a rossz seprűig. Csuda nagy a kereső kedvük és nagyon büszkék és boldogok, ha valami olyat találnak nagy ritkán, aminek hasznát tudjuk venni.” A két – *passzív* és *aktív* – *szövegtípus* közötti különbség a jelzők számában is tükröződik. Ezeket az író a szöveg színesítéséhez használja fel, az előbbi rövidke idézetben például nyolc különféle jelző – *kis, irtózatos, sáros, rémes, piszkos, rossz, csuda,*

nagy – is szerepel. A naplóírás legpasszívabb időszakából származó szövegekben több napi bejegyzésben együttesen sem fordul elő ennyi eltérő jelző, s a periódus örömtelenségét, kopárságát jól mutatja, hogy alig található bennük alárendelt mondatrész.¹³

Az emlékek írásba foglalásakor – első alkalommal június 10-én – részint saját perspektívájából írja le az egykori eseményeket, más esetekben, amikor általában nem ő áll az elbeszélés középpontjában, hanem más személyek, a történet elbeszélőjeként tekint vissza. A visszaemlékezésekben használt jelzők szöges ellentétben állnak a korábban tárgyalt passzív korszak elbeszéléseivel, sőt a napi eseményekre vonatkozó bejegyzésekkel is. Az emlékek verbalizálásakor burjánzanak a pozitív töltetű jelzők, amelyek az aktuális jelen idősíkján játszódó események alkalmával viszont teljesen hiányoznak. Ezt mi sem jelzi jobban, mint hogy az első hosszú visszaemlékezésben, amelyet az új füzet beszerzését követően a második napon, június 17-én vetett papírra, különféle összetételekben a *jó* nyolcszor, a *szép* négyszer, a *kedves* pedig háromszor fordul elő.¹⁴ Markánsan szemben áll egymással a passzív, *negatív jelen* az aktív, *pozitív múlttal*, így a jelenre vonatkozó elbeszélésrészben alig van szó az író individuális cselekedeteiről, ellentétben a múlttal, amikor kifejezetten erre helyezi a hangsúlyt. A visszaemlékezéseket tartalmazó bejegyzések időkezelése meglehetősen

¹³ Így a népneveket nem számolva, csupán a következő jelzők tűnnek fel: *hideg* (háromszor fordul elő), *kilátástalan, gyors, idegen, flektiphus gyanús*.

¹⁴ A többi visszaemlékezésre is érvényes a pozitív

töltetű szavak gyakori előfordulása. Június 19. *Jó* [4], *jobb* [2]; Július 22. *remek* [6], *jó* [4], *jobb* [2]; július, 24. *kedves* [2]; augusztus 2. *Jó* [4] *szép* [3] *kedves* [3].

egyenetlen, így bizonyos esetekben az idősíkok megfordulnak, s a jelen történéseinek egy részét múlt időben beszéli el, míg a múltbeli történések egy részét már jelen időben írja le: „Az éjjel 3-6-ig míg szolgálatban voltam volt időm egyedül a folyosón gondolkodni a köröstarcsai hajnalról. A gyerekeket betakartam, mind lerugta a takarót, Ilonám szólott hogy miért kelek olyan korán ugyanis esik az eső, nincs dolog, legalább ha széjjel nézek jöjjenek vissza. Sándor jött a kulcsokért amikor kinyitottam az ajtót. Mindenről harmatként csepegett az eső. Bolongattak a fák, bokrok köszönték a hűvös esőt. Már Tusikám is fent csoszog. Sürgös megy a valahovába. Az istállóba kezdődik a fejés. Jóízűen ropogtatják tehéneim a rozsos bükkönnyt. Kint ahogy kiléptem a vetések közé egy nyúl szaladt be a már kalászos búa közé nyomban utána egy fácán kakas dürrögött fel ugyanonnan és repült a cifra kert fái közé.” A szerző többnyire átélő narratívát alkot, így a múltban játszódó eseményekről mindvégig jelen idejű elbeszélésben emlékezik meg: „Én már szaladok a városházára megtudni Braun fuvaros melyik kocsisa visz bennünket. Megvárom míg befog és hazavitetem magam.” Ebben gyakoriak a leírások, a szerző láthatóan kedvét leli abban, hogy

egykori környezetét többé-kevésbé részletebben fesse le, így is segítve az eseményeknek a narratívába ágyazott újraélését. A jelentől való elfordulását¹⁵ mutatja, hogy az orosz hadifogságáról szóló leírások sem magával a hadifogolytáborral foglalkoznak, hanem a jelen más aspektusaira (pl. időjárásra) vonatkoznak. A múlt eseményei koherens történetek, amelyek mindegyike pozitív, a szerző számára jelentéssel bíró élmény¹⁶. Ez két dologból látható: egyrészt a visszaemlékezéseknél többször egyfajta érzelmi viszonyt jelöl¹⁷, másrészt a szerző életének egyes korábbi szakaszait, eseményeit is értékeli: pl. „Legkedvesebb emlékeim egyike”; „Nyópapa látogatása minállunk.”

Az idő korábban tárgyalt privát tagolása miatt (születés- és névnapok),¹⁸ illetve a mezőgazdasági munkálatok éves rendjéből adódóan, a napló időbeli perspektívája többször fordul a jövő felé. Ezekben a bejegyzésekben hangsúlyozottan jelen van egy egyoldalú kommunikáció lenyomata, ami azt jelenti, hogy a szerző a napló mögött mindvégig egy megcélzott közösséget (család) vagy egyént lát (házastárs, gyerekek), s a naplóírásra mint a velük folytatott beszédre, kommunikációra, a verbális kommunikáció egyik fajtájára tekint. Az 1944 novemberi bejegyzésben, amelyet újabb

15 Az idősíkokat és a napi bejegyzések hosszát ábrázoló diagramból az is leolvasható, hogy az orosz hadifogságban a csak jelenre vonatkozó feljegyzések mennyisége erősen visszaesik.

16 László: l. m., 32. old.

17 Péley Bernadette: A pszichoanalitikus modell és a narratív pszichológia. In: Szerdahelyi E. (szerk.): *Konfliktus, hiány, trauma. A pszichoanalitikus elmélet és technika időszervi kérdései*. Animula,

Budapest, 2002. 187–192. old.

18 Július 30.: Márta lányának névnapja, augusztus 18.: feleségének, Ilonának a névnapja. A saját aktuális helyzetének stabilitását jól mutatja, hogy a napló vége felé már nem tartotta fontosnak, hogy hosszán írjon lányának névnapjára, s így meneküljön a jelen elől, mert már biztató jelei voltak a hazamenetelnek. Csupán ennyit jegyzett fel: „Augusztus 21. Kedd. Kis Mártám születés napja, Isten éltesse!”

nem követ, a naplóírást önmagával folytató társalgásként fogja fel: „nov. 12-én kezdem a naplót. Miért? magam sem tudom. Talán mert egyedül vagyok és a hosszú téli este a jól fűtött szoba a villanyvilágítás e soká nélkülözött civilizáció a sok-sok idegenszerűség után beállott békés nyugalom vagy talán kis családom megtalálása folytán reám szakadt lelki békesség inspirál arra hogy beszélgessek valakivel – máshíján magammal.” A naplóját ezt követően egészen májusig nem folytatja, nem érezte szükségét, hogy a napi eseményeket feljegyezze. Így a forrás döntő része az orosz hadifogságban született, amikor kétszeresen is beszűkülnek kommunikációs lehetőségei. Egyrészt a családjától fosztják meg. Azonban a naplóírás „újrakezdésének” lendületet mégis valószínűleg az adott, hogy a táborban kialakított új társas kapcsolatát is felszámolták, hiszen legjobb barátját másik táborba szállították. Júniusban egy kevésbé rossz hangulat lenyomatát tükröző bejegyzésben még örömmel jegyezte fel, hogy van kivel beszélgetni: „Bandi rezsón egy konzervet főzött rizsával végtelenül jóllaktunk.... Igen jól elszoktunk beszélgetni a közös ismerősökről főleg persze Zóbel(?) családról.” Amikor két héttel később elválni kénytelenek, úgyszintén feljegyzi: „Ővele tudtam csak családomról beszélgetni.” Azonban minden valószínűséggel ez a kommunikáció nem volt kellően mély. Így társas kapcsolatait pótlandó, a napló(írás)t egy *virtuális társnak* tekintve, kreál maga számára egy őszinte kommunikációs közeget, amellyel bánatát s örömeit megoszthatja: „Jól esik írni, úgysem tudok kinek beszélni gondjaimról.” A későbbi, már mind hosszabb visszaemléke-

zéseket, leveleket is tartalmazó bejegyzések egyre inkább a naplóírás fontosságát és teljes magányában nélkülözhetetlenül szükségessé válását tükrözik. Gyakoriak a megszólítások, a családtagokhoz, barátokhoz személyekhez intézett költői kérdések, más esetben pedig levél formájában ékelődik be a napi bejegyzésbe a hozzájuk intézett mondandó. Másrészt talán az a remény is élte a naplóírót, hogy azt a megszólított majd olvasni fogja, s így teljessé válik a kommunikációs ív. A bejegyzések jelenre vonatkozó részei erős bizonytalanságot sugallnak. Ezek egyrészt a táborban kerengő hírfoszlányok, másrészt a hazaindulás egyre változó időpontját kémlelik. A kétség és bizonytalanság inkább az egyes családtagokhoz intézett költői kérdések formájában jelenik meg, amelyeket azonban vallásos világképéből fakadóan – amit később részletesen is tárgyalni fogok – önmaga számára megnyugtatóan rendezni tud.

Összességében négy nagy rész bontakozik ki a papírra vetett napi szavak száma és időkezelése szerint. Az elsőt a *jelenre* fókuszáló *aktív* (május 1–19.), később *passzív* állapotot (május 20–július 16.) tükröző rész alkotja; majd a napló hirtelen megugró bejegyzései már elsősorban a múltból, illetve a jövőből táplálkoznak (július 17–augusztus 18.), legvégül pedig ismét a jelen felé (augusztus 16–26.) fordul a muszka rabságban sínylődő hadifogoly.

II. A naplóírás mint pszichés védekezési stratégia

A napi bejegyzések hossza, illetve időkezelése a hadifogoly pillanatnyi lelkiállapotá-

val hozható összefüggésbe. A rövid és töredezett bejegyzésekben (május 20–július 16.) instabil érzelmi állapot érhető tetten azokban a sorokban, amelyek a naplórész passzív állapotában születtek, s ez halmozottan érvényes az orosz hadifogság kezdeti heteire. Ám a rendkívül rövid, csupán egy-két mondatból álló bejegyzések úgyszintén erre a passzív és deprimált állapotra vezethetőek vissza; ekkor a naplórész is háttérbe szorul. Június negyedikén így emlékezik vissza elhurcolására: [május – K. G.] „29. én nagyon beteg voltam. Az a tudat, hogy ott hagytam családomat, teljesen levágott. Járnál alig tudtam, húztam a lábamat és szédültem, ha körül néztem. Istennem csak Te segítsd meg Őket. Elővett a fejfőrcs teljes mértékben.” Az ugyanezen a napon készült s aktuális állapotát tükröző bejegyzés úgyszintén súlyos mélabú jegyeit viseli magán: „Jun 4.: Nem bírok megnyugodni mindég a sírás fojtogat ha rájuk gondolok. Egész nap üldögélek és nézek magam elé, ritkán gondolkodom. Nem érdekel semmi.” Majd hetente többször megemlékezik rossz hangulatáról. Mind egyik bejegyzés teljes kilátástalanságot, s tehetetlen beletörődést tükröz: „Jun 8: Nem bírok magamhoz térni levertségemből. Én vagyok a legcsendesebb és ez már mindenkinek feltűnt.” Egy nappal később egy lesújtó hazaindulási hír kapcsán jegyzi meg: „Jun 9 Természetes, hogy az ilyen gondolatok nem segítenek hangulatomon.... És még csodálkoznak, hogy állandóan rossz kedvem van.” Levertsége még egy hónappal később is tükröződik a bejegyzésekben: „Julius 10. Élek mint egy állat, még azzal sem törődöm, mikor érünk

haza.” Depresszív hangulata két félelemből táplálkozik. Részint abból, hogy a hazaindulás dátuma az egyre kevésbé kezelhető távolba tolódik, azonban ennél jóval nagyobb félelem is gyötörte, mégpedig az, hogy soha többet nem tér haza, mert nem éli túl az orosz fogságot. A családtól való örök elszakadás nyomasztó gondolatát kiújuló betegsége is erősítette benne, amelyre már június legvégén is tett utalást: „Nem jól vagyok, pedig félek most beteg lenni”. Azonban majd csak két héttel később veti papírra, hogy mitől retteg: „Julius 12. Csütörtök. Hűvös, borult. Semmi hír. Dut 4 h. Aratnak a drótkerítés mellett. Egy arató gép, 2 ember, 3 asszony, 2 gyermek. Nézem, nézem és nagyon fáj valami. Talán nem kerülök haza soha. Rosszul is érzem magam, mindég. Attól félek, itt halok meg. Úgy néz ki a helyzet, mintha sohasem tudnánk innen megszabadulni...” E bejegyzés későbbi része mintha végrendelkezés lenne, a legfontosabb utasításokat gyűjti egybe. Életén végigtekintve, mint gazdálkodó nagybirtokos szólítja fel kisfiát az aratás általa nem gyakorolt tevékenységének elsajátítására, amelyet – kint az idegenben – a tábor drótkerítésén kitekintve látott: „Patyikám tanulj meg kaszálni! Én sohasem próbáltam és most sajnálom, szép munka.” A kaszálás kiemelése azért is fontos számára, hogy majd a birtokot jó kezekben tudhassa. Feleségének rövid és határozott tanácsokat ad arra vonatkozóan, hogy miképpen nevelje a gyerekeket: „Általában Ilonkám rá kell szoktatni a gyermekeket a kitartó testi és szellemi munkára már most. Kis feladatot kitűzni és megkövetelni annak végrehajtását.” Mind a feleségéhez,

mind pedig a fiához szóló utasításokban a többes szám első személy használata nélkül ír, mintha a csemeték közös neveléséről, a kaszálás későbbi megtanulásáról a fogolytáborban várhatóan bekövetkező halála miatt végleg le is mondana. Így életére mint befejezett, immáron lezárult időszakra tekint. Hasonlóan lemondó, reménytelenségről tanúskodó feljegyzések az új füzet¹⁹ beszerzését megelőző negyedik napon is tettenérhetőek,²⁰ ám még az azt követő néhány nap írásai is meglehetősen rövidnek. Radikális változás a diárium alapanyagául szolgáló nagyobb mennyiségű papír beszerzését követő napokban áll csupán be. Az első hosszabb visszaemlékezést követően az írásokban most már pozitív irányú módosulással találkozunk. A deprimált szakaszhoz hasonló megfogalmazások ekkor már a visszaemlékezések közé beékelődő kurtább írásokban sem érhetőek tetten, s halálfélelmét sem említi már meg, csak betegségének fizikai tüneteit írja le néha.

Gondtalan múltba menekülését mi sem illusztrálja jobban, mint hogy gyakran tűnik fel gyermekként, édesapjával s testvéreivel [Boris, Terus]. Az első, kifejezetten a gyermekkorba történő visszahelyezkedéssel kapcsolatban is fontos megfigyelni, milyen részletesen és hosszasan festi le az egykori hétköznapiakat, s mennyire képszerűen emlékezik: „Mostanában az én jó apám sokszor lelki szemeim elé kerül. Szép bájos

mindenki által szeretett ember volt. Őszkorában is egyenes mindég fiatalos. Úgy elöttem van, ahogy jön haza este a boltból az öreg Frankli bácsival. Fürge egyforma léptekkel jönnek. – megkondul a kisharang, úrangyalára harangoznak, leveszi kalapját és már vissza sem teszi, úgy lobogtatja a szél ritka pár szál haját mint soha nem ismert kis unokájának Ilikének. Elhalad a liget mellett; most odaérnek Rác asszony sarkához. Frankli bácsi elköszön. Apuka jön tovább a cúkrász, a kofa, Bodolik(?) üveges előtt a nagy kapú alatt már talán várjuk és kísérik kézenfogva fel a mi kedves gunkra...” A sanyarú jelenre vonatkozó száraz bejegyzésekkel szemben ekkor a múlt egyes eseményeinek részletezésével találkozunk. Megidézi például az egykori vasárnap délutánok megszokott rendjét; úgyszintén az édesapjára történő emlékezés keretében rögzíti, ahogy „...ül, szivar (az ebédutáni) füsttel tele minden és ő jóízű megjegyzésekkel kísérve a legények és leányok sétáját, várja a kocsit. Én már szaladok a városházára megtudni Braun fuvaros melyik kocsisa visz bennünket. Megvárom míg befog és hazavitetem magam. Rohanok be. »Itt a kocsi«. Ez a jelszó. Boriska Teruska adják tovább. Általános készülődés, pakolás, öröm. Kocsikázás. Szt János(?) csárda, Mezőberény, Békési erdő, kondorosi csárda, tarcsai tanyák. Minden végcélnál jóízű uzsonna vagy az ott levő

¹⁹ A kenyér a dohánnyal szemben csak a második helyen állt a hadifogolytábor fizetőeszközeinek rangsorában. Azonban a naplóíró csak kenyeret cserélt, s ez éhezését vonta maga után. A naplóírást a rendelkezésre álló papír mérete mellett befolyásolta az is, hogy az éjszakai szolgálat alatt

volt-e asztal. Július 7-én megemlékezett arról, hogy a levelet – amelyet a naplótól külön írt – a családjának ekkor írta, augusztus 5-én pedig azt írta le, hogy már nincs min írni az őrségben.

²⁰ Ezt jól illusztrálják a következő bejegyzések (június 16-án, 19., 29., 30., július 5., 7., 11.)

csárdában vagy az elemózsiás kosárban magunkal vitt jó falatokból.” Különösen fontosak értékelő kommentárjai, amelyek révén kifejezi viszonyát az egykori eseményekhez, jelentéstartalommal ruházva fel őket. A gyermekkor idealizált képe az ő esetében szorosan összefügg az egykori politikai berendezkedéssel, ennek megfelelően a kiegyezés korszaka számára a boldog gyermekkor szinonimája is egyben. Így a politikai rendszerhez érzelmi kötődés is társul: „Béke. Minden van. Boldogság. Osztrák Magyar monarchia, Ferenc József király, és akkor is volt elégedetlen ember.” Néhány nappal később, egyik leghosszabb bejegyzésében úgyszintén gyermekora felé fordul, s már bemutatja azt a polgári lakást is, ahol egykor laktak: „4 remek hatalmas terem egymás mellett. Szalon, ebédlő, nappali és háló a hálóból nyílt egy kisebb szobácska a lányok szobája. Remek lakás volt. Kétszárnyú üvegezett ajtó egyikből a másikba. Mindegyik szobán 2 nagy ablak az utcára. A Járásbírótság mellett a Debreceni patikával szemben laktunk.” Majd a horni hadifogolytábor szögesdrótkerítései mögött, elzárva, gyerekkori emlékei közül egy váratlan rokon látogatást idéz meg, érdekes módon mindvégig némi iróniával fűszerezve. Hangsúlyozza, hogy az emlékezetes eset mennyire erőltetett volt számára: „Többben igen elálmosodnak de nem illik lefeküdni.” S amikor a rokonok a délutáni vonatot lekésik, ismét megjegyzi: „Visszajöttek de már akkor mindenki unta a vendégeskedést és kényszeredetten folyt a beszélgetés az esti vonatig.” A napi visszaemlékezések általában több koherens történetből állnak össze, s a szerző

asszociációja fűzi őket egybe. A jelent röviden tárgyaló bejegyzések közé ágyazódó, múltba kalandozó bejegyzések az egyes aktuális eseményekhez kötődő képzettársításokon alapulnak, amelyek a leghétköznapibb események is lehetnek. Az otthont s a hadifogságának helyszínét az azonos időjárás alapján, vagy az évszakhoz kötődő aratási munkákhoz kötődő emlékei alapján fűzte össze. A naplóiró egyrészt a rokon látogatásról emlékezik meg, majd kereskedő édesapjával töltött nyaralásairól, később meg a testvéreivel töltött otthoni nyaralásról. A múltba révedés alkalmával pontosan igyekszik rögzíteni legszebb gyerekkori élményeit: „... mikor már nagyobbacska voltam minden délután illetve estefele csolnakázni mentem. Boldog vakációk még e szót is jólesik leírni. Titkoszatos játékok. Robinson szigeten sátor, bányá, gazdaság. Mézeskalácsos árjegyzék tele képpel.” E bejegyzésekben egymástól eltérő elbeszélési technikákat alkalmaz. Az első esetben, az apjával kapcsolatos emlékek felidézése során az igeidőket úgy alkalmazza, hogy a múltat jelen idejű történésként írja le. Így mintegy kitágítva az időkeretet, kimerevíti gyerekkorának történéseit. Az események átélő szereplőjeként jeleníti meg önmagát, az életkor újraélésére jóval nagyobb teret kínálva. A második esetben, a nyári vakáció élményeit már múlt időben beszéli el, s már mint kívülálló tekint vissza gyerekkori önmagára.

Két nappal később ugyancsak a múltba menekül. Ezen bejegyzések nyomán érzékelhető, hogy aktuálisan kilátástalan hangulata milyen végletes ellentétben áll a naplóban vázolt idilli múlttal. A jelenről rö-

viden ír csupán: „Borult, hűvös – Semmi. – Nincs innen szabadulás nagyon el vagyok keseredve és végtelen fáradt vagyok. Kora reggel már alig tudok mozogni.”²¹ A visszaemlékezések általános jellemzője, hogy szinte minden esetben saját perspektívájából adja vissza a történeteket, egykori saját tapasztalatait, gondolatait. Ekkor apósa látogatását írja le, ám itt is megfigyelhető, hogy asszociációi révén a jelen egyes történéseihez múltbéli emlékeket társít:²² „Aggódva lestem a vonatot nem lesz-e nehéz a leszállás, de semmi sem történt. Bözsém-mel érkeztek. A kényelmes fedett kocsival vártam a jó Bánki Ferencsel, akinél jobb kocsisom nem volt s talán nem is lesz. Végtelen kedvesen telt el ittléte Apukának. A városi embernek be tudtam mutatni a gazdálkodás minden ágát. Legboldogabb voltam, amikor kocsiról leszállva előtte húzatott el a gőzeke.” Teljes magányában, amikor környezete tagjaival őszinte, érdemi kommunikációt nem folytathatott, különösen fontos volt számára a pozitív vélt vagy valós egykori visszajelzések felelevenítése; így pl. apósával kapcsolatosan is megjegyzi: „Akkor még ménes, gulya, 1000 drb. birka, sertésfalkák, remek hízók felett rendelkeztem, és Apuka bizonyára büszke volt vejére legalább is én úgy éreztem”. Az egykori sikerek, elismerések felidézése önértékelésének megerősítéséhez is hozzájárulhatott.

21 A bejegyzésben elsősorban a kiújuló betegségének hatásáról ír, e nap olyan rosszul érezte magát fizikailag, hogy még másnap is megemlékezett róla: „Az egész tegnapi nap nehéz volt. Fáradt, kimerült voltam, ma sokkal könnyebben mozgok csupán a légzés nehezített.”

22 Szinte naponta emlékezik meg asszociatív alapon valamelyik családtagjáról „Nyópapáról emlékeztem

A hadifogoly identitásának két fontos eleme van: részint mint családjáról gondoskodó apára tekintett önmagára, ám jóval többször magát mint sikeres gazdálkodót ábrázolja. Az apósa látogatásához csak közvetett módon kötődő emlékezés során is részletesen megemlékezik a gazdaság irányításával töltött mindennapokról: „Volt munka és dúskálhattam benne. Istenem de jó volt. Volt idő amikor hamarabb keltem a béreseknél a hízómarhák etetéséhez és az iroda előtti kis lócán hanyatt fekvé vártam a napfeljöttét szunyókálva és márdárdalt hallgatva míg csak esetleg az öreg Pali bácsi vagy az első napszámos rám nem köszöntötte az adjon Isten jó reggelt. Mikor mindent elintéztem, mindenki munkába állt, esetleg a fontosabbakat meg is néztem, egy kis pihenő a rádió mellett, rövid reggeli (ezt rosszul tettem) és azután kordé vagy kocsi, körül a határban. Szöllőskert. Vámos Bálint bácsi kövér gurló alakja a jó csemege szőlők. A szüret, amikor kocsi, kocsi után jött a szőlőért a szomszéd falukból vagy mustért mindmind egy elmúlt jobb idő emlékei.” Az egykori eredményesen működő gazdaság bemutatására már az első visszaemlékezés elején sor kerül, majd annak második felében édesapjáról emlékezik meg. A jelen történetei közé beékelődő terjedelmes életúttörténet-töredékek visszatérő eleme

ma amikor a vonatfűtő a gőzekét juttatta eszembe”. Valamivel korábban a családját juttatta eszébe ugyanez a jelenség: „A folyosó ablakon könyökölök ki, ott nézdegelek gondolatok nélkül, amikor erősen befűtött a vonat. Olyan vágy fogott el felszállni s menni. A következő percben pedig a kis családot láttam amint ott ültök egy oldaltban nyitott vasúti kocsi fenekén. Idegenek között.”

azoknak az emlékeknek a papírra vetése, amelyek sikerekről szólnak, ám bizonyos esetekben ezeket is átszövik a pesszimista kommentárok, különösen adósságainak kifizetése miatti aggodalmi. Földjeinek esetleges elvesztésétől is retteg: „Életemben minden amiért lelkesedtem, megcsalt.” A gazdálkodáshoz való ragaszkodását mi sem jellemzi jobban, minthogy ez az egyetlen dolog, amiről részletesen megírja abban való csalódásának történetét: „A föld engem nagyon-nagyon becsapott. Most egyenesen el akar szökni. Most jöttem volna rendbe az adósságaimmal elmúlt ősszel. És hová jutottam? a bérletből ki kell mennem, viszont az adósságot nekem kell fizetnem ...” Ám a jövő gyöttrő kilátástalanságát a boldog emlékek felmelegítésével próbálja ellensúlyozni: „Szombat este jöttek Meránéktól felvirágozott kocsikkal a hónaposok(?) és vasárnap dut. mentek vissza nótaszóval, virágosan. Mindég néztük Patyika integetett nekik ők nevetve vissza. De sok-sok kedves emlék, talán soha nem jön vissza. Pár napig nem bántott a honvágy és most megrohant megint csóstitól.” A fenti bejegyzések minden valószínűség szerint a délelőtti órákban keletkeztek, ám délután egy órakor ismét tollat ragadott, s ekkor jegyzi le a napló egyik kulcsmondatát: „írok mert muszály, ez gyógyít, ez enyhíti fájdalmamat.” Nyilvánvaló, hogy az emlékek visszaidézése, gondolatainak, érzéseinek nyelvi formába öntése, egyáltalán az írás mint tevékenység felszabadító, pozitív hatással volt rá; ez húzódik meg az egyre hosszabbá váló bejegyzések mögött. A tetszőlegesen szelektált tematikájú visszaemlékezések lehetőséget adtak szá-

mára, hogy újragondolja életét, élményeit, átstrukturálja gondolatait, így erősítve meg identitását. A leírt visszaemlékezés- töredékek hierarchiára utalnak, hiszen csak a számára bizonyos szempontból aktuálisan fontos témákat vetette papírra, így teremtve meg önmaga számára önkifejezésének a fogolytábor körülményei között egyetlen őszinte közegét, s menekülve el a jelennel szemben álló ellenvilágba.

A múlt esetleges negatív élményeit csak érintőlegesen tárgyalja, jóval részletesebben emlékezve meg egykori sikereiről, eredményeiről, ezt igazolja az első hosszú visszaemlékezés első része is: „Visszagon-dolok arra az időre amikor már Teréziában felépítettem az új cselédlakásokat. Külön konyha-külön kamra, padlás. – A kosokat az állam vásárolta meg tőlem, gyapjúm a legjobb árat érte el. A magkocákat akkor emeltem 50-re. A fehér marhák törzskönyvezve 300 hold jó őszi vetés – és akkor mindent átadni mindenről lemondani amikért dolgoztam éveken át. Kis Mártám Te is megsirattad Teréziát. Nyanya szobájában vacsoráztunk egy este, amikor szóba került hogy nem megyünk többet Teréziába. Mártuskám hangosan felsírt. Azután jöttek a föld eladások. A határ mindég kisebb-kevesebb. Fokozatos leépítések. Ilona tartotta bennem a lelket. Lassan megnyugodtam. Lóállományom a katonai bizottság előtt »szimpatikus« lett. Vásárokon a legjobb árakat értem el az 1-2 éves mustra csikóimmal. Évek mulva is megállított egy-egy idegen gazda a környéki vásárokon és megdicsért hogy jó csikót adtam el neki. Végre már a sertés állományom is egyenesbe került. 12 drb. Tenyésztésre kiválasztott 1¹/₂ éves

koca malacait vártam az öreg kocákat nem is számítva. Tehenészetem volt a büszkeségem. »Potyka« 24 literes, »Helén«, »Böske« 18-20 literes egyedek. Alig lehetett szárazra állítani. Törzskönyves 10 drb. Szép már egyszer a határ is! Gyönyörű búza vetések, szép kukoricák, igen jó napraforgó táblák, lucerna, gypszéna sok betakarítva. Jól mutat a maglucerna. Jönnek a bajok. A lovakat már előzőleg elvitték egyenként katonának. A marhaállomány fogy, alig bírom menteni a teheneket. Sertés orbánc, sertés vész, oltó anyag nincs vagy csak túl későn kapom kézhez. 10 drb. kis kocának vége. A cséplés megindul. Eredmény jó. Géptől »behívnak« leszámolási bajok, ott hagyok mindent Ilonámra, Gál Sándorra. Aztán ők is eljönnek. Mindennek vége.” A gazdaság kényszerű feladása fölötti elkese-redését mintegy tompítandó, afféle lelki kárpoztásként írja le, ahogy nyugat felé menekülő családjával találkozott: „Ott maradt minden értékem, vagyonom, termésem, de mégis megkaptam Ilonkákat, azután ők is elvesztek szemem elől. Egyedül vagyok.... Társtalanul élek, csak az otthonom, családom után vágyódom nagyon. – Nem ért meg itt senki.” A naplóírás – s főként a múlt tetszőlegesen kiválasztott történeteinek leírásába való menekülés, illetve azok újraolvasása, újraélése – különösen fontos volt a különféle stresszhatásokkal teli mindennapok ellensúlyozása végett: „Jönnek-mennek az emlékek, tudnék egész nap diktálni egy írógépnek és menyire szórakoztatna ha párnap mulva olvashatnám.” E pszichés védekezési stratégiát, amely a jelen traumájának verbalizálása helyett a múltba fordul, maga is megerősíti egyik

visszaemlékezése végére érve: „...mindég csak a múlt és lehetőleg soha nem a jelenen foglalkozni. Ha pár napig nem megyünk el innen, úgy hónapokig sem fogok hazakerülni, nincs tehát sok okom örülni e jelennek.” Rövidebb visszaemlékezések már az orosz hadifogolytáborba való hurcolás és az új naplófüzet beszerzése közötti időben is megtalálhatóak. Ezek némelyikénél úgyszintén megemlékeznek, arról hogy milyen jó hatással van rá a múltba fordulás: „Julius 5. Csütörtök. Mise volt (egyébként minden nap van.) Elmult napok keservek voltak ma már megint kezdek magamhoz térni. ...Én csak a fellegeket nézem talán ott esnek le Tarcsán és felnéztek az égre és mondjátok nem hiába Medárdkor esett 40 napig esik és nem tudjátok hogy a horni fogolytábor felett szálltak el ezek a fellegek. – Gondolatban leszálltam a vonatról a ktarcsai tanyáknál. Nagy meleg, álmos déli időben ballagok haza, keresztül a gerebcsényi legelőn – észrevétlen, mindenki pihen a majorban is. Csak Márta és Patyi vannak kint, lépteimre felnéznek (homokoztak) és már rohannak is elém. Olyan jó ezeket végig gondolni.[...]” Az egyre hosszabbá váló bejegyzések egyfajta védekező-elhárító funkciót tölthettek be, hiszen a visszaemlékezések, a jövőbe való kalandozások, illetve a családhoz intézett monológok általa tetszőlegesen választott és konstruált – a jelen valóságával szemben teljes mértékben kontrollálható – nyelvi világok voltak. Belőlük meríthetett erőt, hosszas lejegyzésük révén oldódhatott a ránehezedő stressz, s némileg ellensúlyozhatta a hadifogság traumáját. A múltra vonatkozó bejegyzések szinte mindegyike

pozitív életesemény volt, azaz a jelen bizonytalanságával való szembehelyezkedés.

A múlt emlékei közötti szelektálás fő rendezőelve a boldog, az egykori kedves élmények újragondolását biztosító lehetőség volt. Az Ausztriába menekülés írásba foglalásán jól látható, hogy a menekülés szó helyett a talán pozitív töltetűnek érzett *vonatozás* kifejezést használja, s csupán a kellemes élményeket írja le. Ezt erősíti meg az afféle végső értékelés is: „*Összefoglalva azért az esték végtelen kedvesek voltak*”. Itt is kiviláglik, hogy az utazás viszontagságairól nem is tesz említést. Az egész naplóra jellemző, hogy életének feltételezhetőleg legfájdalmasabb történéseiről rendkívül röviden s felületesen, vagy szinte egyáltalán nem is ír. Így nemcsak az marad ki a naplóból, hogy miképpen volt kénytelen fokozatosan felhagyni a gazdálkodással, de az is, hogy miképpen szakították el tőle a családját.

Ehhez hasonló, hátrító jellegű szerkesztési elv érhető tetten leghosszabb visszaemlékezésében is, amelyben gyermekkorától fogva tekint végig vasárnapi miseélményein. Ebből az első világháborút – amelyben katonaként szolgált – teljesen kihagyja, így többek között azt is jótékony homály fedi, hogy milyen (harci) tevékenység során került olasz fogságba: „Azután első világháború. Nagyvárad! Püspöki palota. Hatalmas templomok gazdag parádés misék majd tábori étellel tábori mise. – Cigányzene-karral »Boldogasszony Anyánk«. Mise után (az egész ezred együtt volt) Markoczy ezredes felszaladt a szószékre és kiálltotta »Megadtuk az Istennek ami az Istené most adjuk meg a királynak ami a királyé«. Háromszor éljen a király! – Azután fogságban

egy húsvét Monte Cassinoi apátságban...” Amúgy ebben a bejegyzésben a Német Birodalomba való menekülés már részletebben jelenik meg, s ha ír is negatív élményeiről, nem részletezi őket, ellentétben a pozitív emlékekkel, amelyek benne mély vallásossága folytán nyomot hagytak: „Le a vonatról kocsin folyik a menekülés. Egy pici kis kápolnát az útszélen kerestünk fel, de már vasárnapi misék elmaradtak. Csak alkalmi templomozás volt. Húsvét még előbb virágvasárnap kocsin talál onnan nézem a templomba menőket. Menekülünk ki az országból. Nincs megállás sehol, mindig csak tovább-tovább Ausztria belsejébe. Úton útfélen Mária képek szobrok stációk emlékeztetnek a lelkiekre. Amikor Rohrbachba értünk onnan mentem egyszer 30 km-es út keresni a többieket de nem találtam senkit és fáradtan kimerülve tértem vissza akkor találtam egy templomot. Betértem senki sem volt bent. Főnségesen hallatszott halk orgonálás de látni nem lehetett senkit. Még most is érzem milyen megnyugtató volt ott pihenni az Isten házában.”

A naplóban kétségtelen és rendszeres kapaszkodóként jelennek meg a vasárnapi misék, amelyek nemcsak az idő szakrális tagolását adják, hanem életének legállandóbb pontjait is jelentik. A teljes bizonytalanságban úgy próbálta meg az időt saját maga számára kontrollálhatóbbá, kiszámíthatóbbá tenni, hogy a heti szakrális időintervallumokat ekkor már túlon túl hosszúnak találva, napi kismiséket is rendszeresen látogatott: „Egyedül maradtam ismét. Rendesen járok a tisztí étkezésében a vasárnapi misére és egy lakószobában mindennapi kismisére. Kérem a jó Istent, hogy leg-

közelebbi misét vasárnap már odahaza hallgassam mint Mártának ígértem!” A hadifogoly ilyen módon az orosz rabság időtengerében egy szilárd, rövid időléptékű tagolást alakított ki, amelyben a napi istentiszteletek jelentették a biztos pontot, ezek révén lelke megpihenhetett, s napi rendszerességgel erőt meríthetett. Ezzel párhuzamosan kialakította az időnek egy másik *relatív* tagolását, amellyel a szabadságát próbálta érezhető közelségbe hozni. Az időnek e *puha* tagolását csak évszakokban határozta meg. Így egy esős napon feljegyzi: „Nyanya nem tudom megértette-e üzenetem »Mondjátok meg Néki ő sem marad árván, haza fogok menni ősz szelek szárnyán, ősz szelek szárnyán.«” Két nappal korábban a legidősebb kislányának írt levelében (július 30) felesége névnapjához kötötte már hazamenetelét: „Ilona napjára [augusztus 18. – K. G.] már odahaza akarok lenni! Várjatok!” Ennek kudarcát követően újra visszatér a kevésbé konkrét időpontokhoz, így feleségének nevenapján, amikor még mindig a fogolytáborban már tavaszra jósolta a megérkezését: „És ha haza segít még egyszer az Isten ha ősz lesz, ha tél is mind tavaszra válik s tavasz lesz nállunk utolsó óránkig”.

Pszichés védekezésének elsőrendű alapját mély vallásossága képezte. Különösen traumatikus hatású volt orosz hadifogsága idején, hogy saját, illetve családja sorsának alakulását nem tudta befolyásolni. A jelen és a jövő egyes eseményei teljesen megjósolhatatlanok voltak, így a végletekig kiszolgáltatottnak érezte magát. Naplójában Isten minden alkalommal mint abszolút hatalom, az egyes események, történések, sorsok irányítója tűnik fel, a várva várt

hazaindulás is az ő akaratán múlik: „... Akác virágzás is elmaradt, ez is – bár Isten akarhatja s akkor én is haza érhetek időre.” Az aktuálisan beszámíthatatlan világ ilyen módon némileg megnyugtatóbbá, a legfontosabb vonatkozásokat tekintve kiszámíthatóvá vált, a legfőbb tekintély utasításai szerint alakuló eseményeknek célja és jelentése lett. Ezáltal a hadifogságra is mint isteni büntetésre tekintett, így adva annak egy számára megfogható s megnyugtató értelmet: „Nekem pedig rengeteg a dolgom odahaza, jó Istenem! Eressz már haza engem! Megbűnhődtem talán már minden vétkemért. Segíts mostmár Anyuskámhoz, kis családomhoz.” Mélyen vallásos világnézetéből következően bizonyos jelenségeknek külön értelmet tulajdonított, ami úgyszintén reménnyel töltötte el. Ilyen volt a szívárvány, amelyben egy biztató, megnyugtató, a hazaindulást jelző isteni jelet látott: „Felnéztem az égre hát uram fia ott a szívárvány mint egy reményt keltő égi jel. – Jólesett látni! Patyikám látod Apu is örült a szívárványnak!” Augusztusban úgyszintén megemlékezett erről, s a kisfiát juttatta eszébe: „Kinéztem az ablakon hát ott ragyog az én Patyim »szívárványa« teljes pompájában. Úgy megrázott a sírás, hogy a jó Isten reményt nyújtott elkeseredett lelkemnek és várok tovább bizalommal.” Vallásossága különösen orosz hadifogságba hurcolását követően kapott egyre nagyobb teret, s jelentős szerepe volt abban, hogy a hadifogoly megválaszolhatatlan, önmarcangoló kérdéseire is megnyugtató választ adhasson önmagának.

A számára leginkább gyötrelmes esetekben többnyire csupán kérdéseket fogalmaz meg; különösen érvényes ez a családja el-

hurcolását követő időszak vonatkozásában. A kérdés megfogalmazását s feltételét követően, az esetek többségében azután már nem foglalkozik mélyebben a problémával a diarium lapjain. Ám, amint azt a soron következő idézet két mondata is jelzi, az elbizonytalanító, leginkább is stresszkeltő problémáknak verbális szinten való megfogalmazásához – közvetett módon végiggondolásához is – félelem kötődött: „...Sokszor eszembe jut de még nem merem megkérdezni mi van a sérveddel? fáj-e, nem kellett-e otthagyni a gyerekeket és kórházba menni? de borzasztó lenne. – Teljesen árván maradna a három apróság. Hogy kerültetek haza? de végeredményben otthon vagytok-e? és milyen az az otthon? lakható és jaj még sohasem merem leírni élmég az én jó Anyuskám? várt-e beneteket? vár-e még engem? Otthon van-e Terka, Borcsa? Mi van a sógorokkal? Őket is befogták? vagy Imre talán odahaza van?” Másrészt hajlamos arra, hogy a kérdésekre adható lehetséges racionális válaszok végiggondolása helyett olyan feleletet fogalmaz meg, amely megnyugtató számára: „Anyuska mikor kezdet csókolok megszokta simogatni a fejem, Te pedig anyáskodva nyújtod csókra a szád de egyik sem árul el semmit a hazai dolgokról, mintha titokzatosan meglepetést tartogatnátok részemre. És én remélem azt hogy »nézd apjuk milyen rendbe tudtunk hozni mi asszonyok mindent hazatérésedre.«” A költői kérdésekre adott, önmaga által megfogalmazott pozitív válasznak ugyanakkor hátrító funkciója van, mert egyfajta gátként szolgálva megnyugtatóan lezárja az e félelmeken való további gyötrődéseit.

A fenti kérdések azonban viszonylag ritkák a naplóban, ezzel szemben a jövő számára jól tervezhető és kiszámítható. Azokon az oldalakon, amelyeken hozzátartozóinak szóló tanácsait, jókívánságait, illetve a jövőre vonatkozó terveit vetette papírra, plasztikusan domborodik ki a háromszáz hold körüli területet birtokló nagygazda értékrendje és mentalitása. Ezen megjegyzések mindegyikében egy-egy családtaghoz kötődően is felidézi legkedvesebb emlékeit, élményeit, tehát ezúttal is érzékelhető a múltba való kalandozás: „... én megint-megint csak haza gondolok és most látom hogy milyen nagyon boldogan éltünk tulajdonképpen a gondokkal egyetemben és menyire a családban és menyire a családnak.” Különösen a tizenegy éves nagyobbik lányának és a négy év körüli kisfiának írt tanácsokban, elvárásokban érhető tetten, hogy melyek azok az értékek, amelyeknek a következő generáció számára való továbbadását fontosnak tartja. Társadalomképére nagyban nyomta rá bélyegét, hogy tehetős gazda volt, így a társadalom a napló tükrében erősen hierarchizált, s tagjai természetsszerűleg nem egyenlők. Visszaemlékezéseiben több esetben is szerepelnek cselédek, napszámosok, béresek, sőt egyik legszebb számon tartott emléke a cselédház felépítése. Ám a szolgálók, néhány kivételtől eltekintve – pl. a kocsis – nem jelennek meg név szerint, konkrét személyként. A naplóíró földbirtokos számára a cselédek nagy száma, illetve a cselédház építése elsősorban egykori gazdálkodási sikereit bizonyítja: „Szombat esték, amikor a sok tarka-barka leány napszámos és férfi napszámos sorakozott fel az iroda előtt és

örültem ha minél többnek tudtam kifizetni a heti legnagyobb keresetet. Akkoriban két garnitúra csépelet egyszerre. Volt munka és dúskálhattam benne.” Lányának névnapján írt levelében, amelyet a napló feljegyzéseibe ékelt be, az általános viselkedési elvárásokat követően elsőként arra kéri leányát, hogy legyen illedelmes a nem azonos társadalmi, gazdasági, és kulturális háttérrel rendelkezők (valószínűleg ezt kell értenünk az „egyszerű emberek” kifejezésen) irányában is: „Az egyszerű emberekhez legyél kedves ez a kívánni valóm még Veled szemben. Látod mi Anyuval mindenféle emberekkel tudunk nyájasak lenni és ez jól esik mindenkinek.” A hadifogoly apa a helyesírás megtanulásának szükségességére is nagy hangsúlyt fektetett; erre olyan indikátorként tekintett, amely alapján úgyszintén elkülönülnek az „egyszerű emberek” a tanultabbaktól: „Még egyre figyelmeztetek: a helyesírást tanuld meg tökéletesen. Nincs közönségebb és szégyenteljesebb annál, amikor egy felnőtt helyesírási hibát ejt.” A napló alapján csak nagy vonalakban vázolható föl, hogy miként jelenik meg benne egy erősen hierarchizált és differenciált világkép. A kisfiának írt életvezetési tanácsok illusztrálják ezt legjobban, amikor az apa elhatározza, hogy a gyerekből állatorvos lesz, s idilli jövőt fest fel a naplója lapjain: „A rád maradó gazdaságom mellett még el tudnád látni az egész falu állatorvosi teendőit. Milyen szép lenne ha saját szép állatállományodat saját magad orvosolhatnád. Egészséges szabad életed lenne, csak az a fő hogy hivatalos ténykedést ne vállalj”. Egyetlen

fiára egyébként mint az otthoni gazdaság folytatójára tekintett, s különösen érdekes, hogy öt éves gyermekét még egy esetleges közszolgálat lehetőségétől is távol tartotta. A kizárólagosan preferált szabad gazdálkodást állította ezzel szembe: „Ne legyél községi állatorvos, akkor meg tarthatod szabadságodat szellemileg és élhetsz mint igazságos Mátyás kemény gerinccel,” Az utóiratban újra a közhivatalviselés lehetőségével szemben foglal állást: „a kereskedői pálya is nagyon jó – szabad pálya, csak hivatalnok ne légy!” Megfigyelhető azonban, hogy mindazonáltal a kereskedést akár a gazdálkodásnál, akár pedig az állatorvosi szakmánál alacsonyabbra tartja, ezt erősíti meg a korábban már elemzett, édesapjával foglalkozó visszaemlékezése is, ahol röviden megjegyzi: „Tisztelték és szerették, bár csak kereskedő volt, de becsületes.” Ám az itt elemzett hadifogoly esetében a társadalom egyes rétegei nemcsak foglalkozás, de minden valószínűség szerint faji, illetve vallási alapon is élesen elváltak. Ez azonban szövegszerűen csupán egyetlen helyen jelenik meg, ahol a raboskodó németeket két néphez hasonlítja, akikhez negatív sztereotípiákat társít: „Hiába, nem tudok mást mondani, mint azt, hogy a szegény zsidó alázkodó viselkedése párosul bennük az éhenkórász cigánnyal”.

Befejezés

Az elemzés, úgy vélem, érzékelhetővé tette, hogy a hadnagy milyen pszichés védekezési stratégiát alkalmazott naplójában.

Az e kútfőket tárgyaló szakirodalom sajnos nem vette át *Lejeune* kiváló terminusát,²³ aki naplótípológiájában ezeket a forrásokat rendkívül találóan *krízisnaplóknak* nevezte. Definícióját alkalmazva és pontosítva, magam azokat a feljegyzéseket sorolom ebbe a kategóriába, amelyeket a szerző egy válságosnak megélt periódusban készített. Ezeknek a naplóknak sajátos jellemzőjük, hogy általában egy viszonylag rövid időszakot fognak át. Számos példa mutatja, hogy a krízishelyzetekben – a betegségtől a frontszolgálatig – gyakorolt naplóvezetés általános tevékenységnek tekinthető, s néha olyan embereket is írásra kényszerít, akik nem rutinos tollforgatók. Ezen kényszerű élethelyzetek stresszkeltőek, nagyfokú alkalmazkodást kívánnak az egyéntől, kimenetelük többnyire megjósolhatatlan, kontrollálhatatlan és kiszámíthatatlan. A diariumok általános jellemzője, hogy mivel a szerző társas kapcsolatai megszűnnek, kommunikációs vákuumba kerül, s a napló hangsúlyozottan *virtuális társsá* válik, „akivel” a naplóíró – korábbi bizalmas kapcsolatait pótolandó – egyoldalú kommunikációt folytat.

Persze, hogy egy konkrét naplóíró esetében milyen pszichés védekezési formák érvényesülnek, az illető a stressz, a trauma

csökkentésére milyen stratégiát alkalmaz, ez egyénenként változik. A krízisnaplók írásának többnyire legfőbb célja – amint már utaltunk rá –, hogy annak írója az érzelmileg felzaklató események szavakba öntésével levezethesse a ránehezedő stresszt. A trauma, a stressz verbalizálása²⁴ az elfojtás gátlásának feloldását szolgálja. Lehetőséget biztosít a szerző számára, hogy ne félelmein, veszteségein rágódjon, hanem – egy általa konstruált s általa kontrollálható narratívába illesztve – próbáljon meg érzelmileg eltávolodni tőlük. Más szerzők a pszichológiai szakirodalomból jól ismert elhárító mechanizmusokat alkalmazzák a megküzdés részeként. Ezekkel a terminusokkal azonban csak részben írhatók le azok a komplex individuális pszichés védekezési stratégiák, amelyek naplóíróként igen eltérőek. Jelen esetben kevésbé beszélhetünk a trauma, a stressz verbalizálásáról. Ehelyett a szerző naplójának lapjain a jelennel szembeni pozitív, biztonságos, kontrollálható, számára jelentést és értelmet hordozó történetekből álló verbális ellenvilágot konstruált. Ebben menekülhetett el, s ennek segítségével erősíthette meg identitását a válságos, önértékelését több helyen kikezdő szituációban.

23 Pihurik Judit: *Naplók és memoárok a Don-kanyarból, 1942–1943*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007., Szentí Tíbor: *Vér és pezsgő: Harctéri naplók, visszaemlékezések, frontversek, tábori és családi levelek az első világháborúból*. Magvető, Budapest, 1988.

24 Pennebaker, James W.: *Rejtett érzelmeink, valódi*

önmagunk: Az őszinte beszéd és más írás gyógyító ereje. Háttér Kiadó, Budapest, 2005., Pennebaker, James W.: A stressz szavakba öntése: egészségi, nyelvészeti és terápiás implikációk. In: László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratív pszichológia*. Narratívák 5., Budapest, 2001. 189–205. old.

A naplórás periodikussága a papírra vetett szavak száma és időkezelése szerint
(fekete = jelen, szürke = múlt, fehér = jövő)

